

huisonderwijzeressen. Ik vind dit werk een waardevolle bijdrage leveren tot de geschiedenis van het onderwijs en van vrouwenberoepen. Ik had niet eerder beseft dat de schoolwet van 1806 de vrouwelijke leerkrachten zo in de kou had laten staan, vooral wat de opleiding betreft. Er zijn wel verklaringen voor te bedenken, waarop de schrijfster echter niet ingaat. Dat hoeft ook niet; maar het heldere licht dat zij op de jaren 1827 tot 1858 heeft geworpen doet verlangen naar iemand die eens nagaat wat er precies met die 'schoolvrouwen' van laten we zeggen 1790 tot 1825 is gebeurd.

E. P. de Booy

A. Hermans, *De onderwijzersopleiding in België 1842-1884. Een historisch-pedagogisch onderzoek naar het gevoerde beleid en de pedagogisch-didactische vormgeving* (Studia paedagogica New Series VII; Leuven: Universitaire Pers, 1985, 543 blz., Bfl500,-, ISBN 90 6186 152 7).

Het is eigenlijk wel interessant dit werk te vergelijken met het hiervoor besprokene over de opleiding van onderwijzeressen in Nederland. Moesten de Nederlandse onderwijzeressen het praktisch zonder overheidssteun doen, voor de Belgische onderwijzers stonden er zowel bisschoppelijke als rijksnormaalscholen ter beschikking. Vermoedelijk echter verkeerden de Belgische onderwijzeressen in een soortgelijke positie als haar Nederlandse collega's. Dat zij in deze studie niet voorkomen, is niet uit gebrek aan belangstelling, zoals de schrijfster in haar inleiding verklaart, maar omdat het onderwijs aan meisjes en wat daarmee samenhangt nu eenmaal deel uitmaakte van een speciale problematiek, die beter behandeld kan worden in een afzonderlijk boek.

Blijkens de inleiding is dit werk een iets ingekorte weergave van het doctoraalproefschrift van de auteur. Men vraagt zich af wat er is weggelaten; ik heb niet de indruk dat het erg veel kan zijn. Het onderwerp is zeer uitputtend behandeld en tabellen en schema's geven een aanvulling op de tekst. Dat is zeer prijzenswaardig; vermoedelijk zal deze studie onmisbaar blijven voor ieder die zich met de ontwikkeling van het onderwijs in België bezig houdt. Wel is het zo dat door de grote overvloed van gegevens het beeld wat verloren gaat. Er zijn weinig accenten gelegd; elk feit lijkt een even grote betekenis te hebben. De uitvoerige weergaven van instructies en besluiten zouden naar mijn smaak wel wat ingekort kunnen worden bijvoorbeeld. Daarentegen mis ik een bedding, zowel in tijd (die tussen 1815 en 1842) als in ruimte (de scholen waarvoor de onderwijzers opgeleid werden). Ook al zijn de gegevens daarover wel elders te vinden, enkele samenvattende bladzijden hierover zouden toch niet misstaan hebben. De 'besluiten' (samenvattingen) aan het eind van elk hoofdstuk en het uitvoerige zaakregister dragen echter veel bij tot de bruikbaarheid van dit boek.

Het werk valt in twee delen uiteen. De eerste helft is gewijd aan het beleid en het politieke kader waarbinnen dat beleid gevormd is. Dat betekende aanvankelijk een zich afzetten tegen de in 1815 ingevoerde Nederlandse maatregelen. Het is jammer dat we over dat Nederlandse beleid niet wat meer vernemen, omdat dan wat er in 1842 en daarna gebeurde meer reliëf zou gekregen hebben. Maar het wordt door het hele boek heen wel duidelijk gemaakt dat de opleiding van de Belgische onderwijzers voortdurend een onderwerp van touwtrekken was tussen kerk en staat. Naast elkaar bestonden er bisschoppelijke en rijksnormaalscholen, elk met een eigen programma en met een verschillende

doelstelling. Soms kwamen de partijen wat nader tot elkaar en bereikten zij op bepaalde punten een overeenstemming, dan weer gingen zij elk hun eigen weg. Het overleg hield helemaal op toen er in 1878 een liberale regering kwam en in 1879 een nieuwe wet op het lager onderwijs tot stand kwam, die echter al in 1884 werd opgeheven.

In het tweede deel van het boek worden inhoud en praktijk van het onderwijs op de normaalscholen behandeld. Wij vinden daarin dus gegevens over de toelatingsvoorwaarden, de leerprogramma's, de mogelijkheden tot praktische oefening enzovoort. Het valt daarbij op hoe moeilijk het in sommige gevallen was om concrete informatie te vinden over die praktijk, bijvoorbeeld over de gebruikte methoden, ja zelfs in sommige gevallen over de voertaal op de Vlaamse normaalscholen (396). Ter illustratie had ik wel graag wat examenvragen gezien, zowel voor de toelating als voor het eindexamen. Ook zou ik hebben willen weten in hoeverre de op de normaalscholen verworven kennis aansloot op de behoeften van de leerlingen die zij zouden moeten gaan onderwijzen. Maar bij een zo uitgebreide studie als deze is het wat onbescheiden om nog meer te verlangen.

E. P. de Booy

W. A. Baud, ed., *De semi-officiële en particuliere briefwisseling tussen J. C. Baud en J. J. Rochussen 1845-1851 en enige daarop betrekking hebbende andere stukken* (3 dln.; Assen: Van Gorcum, 1983, 956 blz., f125,-, ISBN 90 232 1996 1).

'Men is zeer bang voor mij. Handjes worden aan niemand gegeven dan aan Reynst, Cochius en v.d. Bosch' (II, 84), aldus gouverneur-generaal Rochussen aan J. C. Baud, de minister van koloniën. Beter dan in deze sociale geste kan moeilijk de afstand tussen het hoofd van het Nederlandse bestuur in Indië en zijn onderdanen worden gekenschetst. De 'grote Heer' in Buitenzorg had geen gelijken. In het paleis in Buitenzorg leefde hij in een opzettelijk en zelfgekozen isolement, slaaf van de niet-eindigende aanvoer van nieuwe stukken uit Batavia, waarvoor zijn beslissing nodig was. Zeker ten tijde van Baud en Rochussen was Nederlands-Indië een autocratisch bestuurde kolonie. In tegenstelling tot de toestand onder de Verenigde Oostindische Compagnie in de achttiende eeuw toen de gouverneur-generaal collegiaal bestuurd met de Raad van Indië, werd hij in de negentiende eeuw steeds meer een alleenheerser. In 1836 bereikte dit een hoogtepunt, de Raad van Indië was toen nog slechts een adviserend lichaam. De gouverneur-generaal nam alle beslissingen. Wel diende hij daarbij de bevelen en opdrachten van de Kroon, in casu de minister van koloniën, op te volgen.

De behoefte aan contact over de uitvoering van de door Den Haag voorgestane politiek maakte dat naast de officiële correspondentie tussen minister en gouverneur-generaal een particuliere en semi-officiële correspondentie ontstond. Hierin konden zij elkaar schrijven op een toon en met een vrijheid die niet mogelijk was in de officiële. De semi-officiële brieven waren uitsluitend bestemd voor minister of gouverneur-generaal persoonlijk. Zij werden opgeborgen in zijn geheime archief en werden aan hun opvolgers doorgegeven. Ten tijde van Baud bestond er ook nog de particuliere correspondentie, hierin werden familie zaken behandeld, maar ook onderwerpen, waarover de minister en gouverneur-generaal sterk van mening verschilden, vertrouwelijke raadgevingen en zo